

Kinga Tufak

Leksykalne nieczasownikowe wykładniki hipotezy w autobiografiach zwyczajnych

Niniejszy artykuł podejmuje jeden wybrany aspekt charakterystyki językowej formy autobiografii. Przedmiotem mojego zainteresowania są autobiografie napisane w XX wieku przez Polaków niezajmujących się zawodowo twórczością literacką, a więc teksty, które do tej pory rozpatrywane były z psychologicznego lub socjologicznego punktu widzenia. Można je określić mianem autobiografii naiwnych, spon-tanicznych, autentycznych lub zwyczajnych. Ten ostatni – najbardziej moim zdaniem adekwatny – termin stosują Philippe Lejeune i Regina Lubas-Bartoszyńska.

W tym miejscu warto odnotować, że problem językowego ukształtowania auto-biografii (także autobiografii zwyczajnej) nie znalazł dotychczas wyczerpującego omówienia. Kwestia ta pozostawała w cieniu takich zagadnień jak: „odmiany” Ja auto-biograficznego, proporcje między tworzeniem a odtwarzaniem siebie przez Ja autobio-graficzne, stosunek Ja autobiograficznego do świata przedstawionego, prawda a fikcja w autobiografii, autobiografia a autobiografizm, autobiografia wobec innych form au-tobiograficznych. Tymczasem autobiografia jest „wizerunkiem własnym” człowieka, utrwalonym w języku i poprzez język, na co zwrócił uwagę Jean Starobinski (1979).

Zanim przejdę do zasadniczego tematu podejmowanych tutaj rozważań – krótka dygresja. Kiedy przystępowałam do gromadzenia korpusu materiałowego, nie zda-wałam sobie sprawy z trudności, jakie napotkam. W wyniku kwerendy udało mi się zebrać zaledwie kilkanaście autobiografii zwyczajnych, właśnie autobiografii, a nie wspomnień, pamiętników czy dzienników, choć za R. Lubas-Bartoszyńską warto podkreślić fakt niemożności przeprowadzenia ścisłego rozgraniczenia między po-szczególnymi formami, tworzącymi w istocie „zbiór rozmyty” (Lubas-Bartoszyńska 1983). Te trudności spowodowały, że uświadomiłam sobie, jakie znaczenie – w aspek-cie kulturowym, socjologicznym – ma działalność P. Lejeune’a, współzałożyciela francuskiego Stowarzyszenia na rzecz Autobiografii i Dziedzictwa Autobiograficz-nego, propagującego, gromadzącego i zabezpieczającego ten obszar piśmiennictwa (Lubas-Bartoszyńska 2003). Zaczęłam doceniać działalność „La pensée Universelle”

– instytucji wydającej autobiografię zwyczajną, co prawda nierzadko na koszt autora, ale przecież dzięki temu mające szanse ujrzeć światło dzienne.

W Polsce na uwagę zasługuje przedsięwzięcie R. Lubas-Bartoszyńskiej z początku lat dziewięćdziesiątych, kiedy to ogłoszony został konkurs na pisma intymne. Jego plonem jest antologia *Wielogłos pamiętnikarski*, wydana w 1994 roku, zawierająca fragmenty autobiografii – co bardzo ważne – z zachowaniem indywidualnego stylu autorów wypowiedzi osobistych.

Do przemyśleń i osiągnięć badawczych tak Lubas-Bartoszyńskiej, jak i Lejeune'a będę się jeszcze odwoływała. I tak za tym drugim przyjął, że autobiografie zwyczajne są nie tyle przedmiotami estetycznej konsumpcji, ile społecznymi środkami międzyludzkiego porozumienia, interpersonalnej komunikacji (Lubas-Bartoszyńska 2001). Stąd już tylko krok do uznania autobiografii za akt mowy, za działanie, także językowe. Właśnie Elizabeth Bruss traktowała autobiografię jako złożony i zmienny makroakt illokucyjny, którego stałe centrum stanowi problem tożsamości Ja autobiograficznego oraz podkreślenie charakteru weryfikacyjności przedmiotu ukazanego w wypowiedzi (Bruss 1974; Lubas-Bartoszyńska 1993).

Jako makroakt, wielkie działanie językowe, autobiografia wchłonęła kilka mikroaktów. Jeden z nich – akt mowy hipotezy – stał się przedmiotem mojego zainteresowania. Warto w tym miejscu zauważyć, że hipotezę za odrębny typ illokucyjny proponują uznać Tatiana V. Bulygina i Aleksej D. Šmelev, autorzy pracy *Językowa konceptualizacja świata (na materiale gramatyki rosyjskiej)*.

Warunkiem powodzenia aktu mowy hipotezy jest brak wiedzy mówiącego na temat opisywanego stanu rzeczy, opisywanej sytuacji. Ów brak wiedzy sygnalizują na przykład modulanty typu: *może, być może, chyba, pewnie, zapewne, prawdopodobnie*, i nimi właśnie zajmę się w dalszej części artykułu. Przeznaczenie aktu mowy hipotezy wynika – jak podkreślają językoznawcy rosyjscy – z chęci przedłożenia adresatowi wypowiedzi możliwości do rozpatrzenia, tej możliwości, która odpowiada danej hipotezie. Różny może być efekt perlokucyjny takiego aktu. Jeśli odbiorca podziela wiedzę nadawcy na temat danego stanu rzeczy, wówczas po prostu bierze pod uwagę przedłożoną mu możliwość i w jakiś sposób potem ją uwzględni. Jeśli zaś wie, jaki jest odpowiedni stan rzeczy, to zgodnie z regułą kooperacji powinien to mówiącemu zakomunikować, nie pozostawiając go w niepewności. W sytuacji gdy prawdziwość danej propozycji zależy od odbiorcy, akt mowy hipotezy zostaje wykorzystany jako na przykład prośba czy rada.

Powróćmy teraz do specyfiki autobiografii zwyczajnych. Analiza wybranych wypowiedzi autobiograficznych prowadzi do wniosku, że nadawca dąży do ujęcia minionych zdarzeń w taki sposób, by z jednej strony można było prześledzić ich chronologiczny rozwój, a z drugiej – by możliwe stało się ustalenie pewnego porządku *quasi*-logicznego. Tak określone intencje nadawcy wypowiedzi autobiograficznej wytwarzają szczególny rodzaj napięcia pomiędzy tym, co wiąże się ze zwykłym zapisem, utrwaleniem osobistych doświadczeń życiowych, a tym, co składa się na interpretację, rozumienie, ocenę własnej egzystencji. Owo napięcie kształtuje fenomen

autobiografii: przywoływaniu minionej rzeczywistości towarzyszy wykraczanie poza nią poprzez poszukiwanie sensu życia.

Autobiograf porządkuje rzeczywistość, o której opowiada, w zgodzie z zasadą temporalno-spacjalną, a więc przedstawia zdarzenia jako usytuowane w określonym czasie i przestrzeni, podaje imiona osób uczestniczących w zdarzeniach. Chcąc sprostać temu zadaniu, nadawca odwołuje się do własnej pamięci, która niejednokrotnie go zawodzi. O określonych problemach piszącego świadczą zastosowane wykładniki hipotezy. Mogą one towarzyszyć informacjom dotyczącym:

– czasu, zwłaszcza cezur, granic czasowych wydarzeń, o których się mówi:

- (1) Pierwsze miesiące w Wołok Ponie. **prawdopodobnie** był to rok 1942. było bardzo trudno (Buczma 34)¹.
- (2) Tak rozpocząłem praktykę lekarską w Le Pallet (**chyba** był to drugi lub trzeci tydzień lipca 1940 roku) (Leszczyński 26);

– miejsca, przestrzeni, gdzie się rozgrywają wydarzenia:

- (3) Statek płynął środkiem rzeki. Była to **prawdopodobnie** Sysoła, nad którą leży miasto portowe Wizinga (Buczma 18).
- (4) W „Spójni” odbywały się jakieś wykłady o problematyce socjalistycznej: mieliśmy swój lokal na Nowym Świecie. **chyba** pod 20 (Gurycka 133);

– składu osobowego, osób uczestniczących w wydarzeniach:

- (5) Spragnieni czynu [...] jak jeden mąż porwaliśmy ze stojaków karabiny. część z nas uzbroiła się w „prywatne” Colty 45-ki i w pięciu natychmiast skierowaliśmy się do lasu jako karna ekspedycja. **Chyba** Andrzej wziął ze sobą pięć znaleźnich niemieckich granatów „tłuczków” (Pisać o sobie 28).

Nadawca wypowiedzi autobiograficznej nie ogranicza się do relacjonowania zdarzeń z przeszłości w zgodzie z ich chronologicznym następstwem, ale stara się uporządkować je logicznie. W tym miejscu pragnę zwrócić uwagę na te relacje logiczne, które w szczególnie sposób determinują rozwój narracji w autobiografiach zwyczajnych, a więc na relację wynikania i przeciwieństwa.

Ważną zasadą rozwijania tekstu autobiograficznego jest relacja przyczynowo-skutkowa, odpowiadająca logicznemu stosunkowi wynikania. Nadawca wypowiedzi autobiograficznej porządkuje rzeczywistość, o której opowiada, zgodnie z zasadą przyczynowo-skutkową, prezentując zdarzenia jako łańcuch przyczyn i skutków. Jednak mówiący może mieć trudności z podaniem przyczyny lub skutku (ewentualnie celu) pewnych działań, w związku z czym formułuje hipotezę:

¹ Przykłady pochodzą z mojej rozprawy doktorskiej, która ukazała się drukiem w 2003 roku (por Bibliografia), i przytaczane są w formie zapisu przyjętej przez autorów.

- (6) Za Lwowem, jeszcze przed granicą nowej Polski pociąg się zatrzymał. Nie wiadomo, dlaczego. **Być może** ktoś wyskoczył (Buczma 53).
- (7) Trzej moi oponenti to byli najznakomitsi zoologowie rosyjscy, uczeni głośni w całym świecie naukowym, osobistości niezwykle ujmujące i sympatyczne. Wiedzieli oni doskonale o zajęciu z Ganinem, którego uważali za swego przyjaciela i bardzo go szanowali jako badacza i człowieka. Usposobiło ich to **zapewne** dobrze względem mnie (Nusbaum-Hilarowicz 75).
- (8) Leżały tam sterty prac naukowych, głównie z dziedziny marksizmu; rozprawy doktorskie wyższych działaczy partyjnych drukowane w dziesiątkach tysięcy egzemplarzy, bez żadnej potrzeby. **chyba** tylko po to, by zapłacić autorom odpowiednio wysokie honorarium (Wajda 241).

Hipoteza nadawcy może też dotyczyć charakteru związku między dwoma faktami, które same w sobie nie podlegają wątpieniu. Wykładnik hipotezy odnosi się bezpośrednio do wskaźnika relacji przyczynowo-skutkowej:

- (9) Chodzenie do Staszka stało się smutne, bo jego rodzice ciągle rozpaczali, a mnie zaczęli traktować jak syna. **może** dlatego, że spędziłem ostatnią noc z Heniem w namiocie, przed jego śmiercią, a **może** dlatego, że nosiłem to samo imię (Chmielewski 159).
- (10) Miałem duszę przywódcy, **być może** z tego powodu nazywano mnie Mysi Królik (Chmielewski 78).
- (11) Należę do pokolenia, które uczono, że nie wolno kłamać, gorzej – nie wolno również zmyślać. **Pewnie** dlatego zostałem reżyserem, a nie scenarzystą (Wajda 5).
- (12) W szpitalu codzienne kradzieże. Zatrudniony w szpitalu personel nie ma poczucia, że coś jest własnością społeczną. **Może** to też wynika z faktu, że nie doszedł w nich do głosu instynkt państwowości czy narodowości (Leszczyński 141).

Za drugą istotną zasadę rozwijania tekstu autobiograficznego można uznać przeciwstawienie, odpowiadające logicznemu stosunkowi przeciwieństwa (Boniecka 1999). Na przeciwstawienie i jego rolę w konstrukcji wypowiedzi zwrócił uwagę Oswald Ducrot (1989), a za nim lingwiści rosyjscy, m.in. Elena Ė. Razłogova. Według Ducrota wypowiedzenia typu *p mais q* odzwierciedlają złożony proces argumentacyjny, przebiegający w dwóch przeciwnych kierunkach. Jakkolwiek nadawca deklaruje, że zgadza się z *p*, przyzwala na tę linię argumentacyjną, to ostatecznie dystansuje się od niej, precyzując swoje stanowisko w wypowiedzeniu wprowadzanym przez spójnik przeciwstawny, tj. w *q*. Właśnie to stanowisko, ta (druga) linia argumentacyjna determinuje dalszy rozwój narracji. Razłogova podkreśla, że konstrukcje tego typu są silnie nacechowane polemicznością. Określa je mianem „iluzji zgody”, pozorowanego ustępstwa (*Diskursivnye slova* 1998).

Omówiony ogólny schemat przeciwstawienia pozwala się identyfikować w różnych odmianach w wypowiedziach autobiograficznych. Spotyka się tu takie na przykład realizacje owego schematu, których pierwszy człon wyraża hipotezę:

- (13) Być może jestem nie dość zdecydowana, zachowuję może nadmierną ostrożność, ale nie należę do apologetów walki, bo nie czuję się do niej powołana (Kucówna 55).
- (14) 22 czerwca 1941 hitlerowcy uderzyli na Związek Radziecki. W tym to czasie może mniej dokonywali okrucieństw na Polakach, trwało to jednak krótko, bo Sowieci zmienili taktykę względem Polaków na łaskawszą co sprawiło Niemców w pasję i z większym okrucieństwem gnębili i znęcali się nad Polakami (Szczupakowska 26).
- (15) W zasadzie może to było nieetyczne: młodzież widziała kłamstwo ze strony swych nauczycieli i sama uczyła się kłamać, lecz w danych smutnych warunkach było to zupełnie usprawiedliwione (Nusbaum-Hilarowicz 93).
- (16) Słowo „Exbud” nie było może nazbyt oryginalne, ale chciałem, żeby nazwa była krótka i od razu informująca o tym, czym się firma zajmuje (Zaraska 40).

Przedstawione zasady rozwoju tekstu autobiograficznego, jego narracji stanowią świadectwo intelektualnego opanowywania, „oswajania” zjawisk, zdarzeń czy działań związanych z przeszłością autobiografa. Nadawca opowiada o przeszłości, pozostając w zgodzie z chronologią zdarzeń. Zasada chronologicznego następstwa zdarzeń wydaje się najprostszą, najbardziej naturalną regułą rozwijania tekstu autobiograficznego, choć w rzeczywistości przysparza ona wypowiadającemu się sporo kłopotów. Nadawca wypowiedzi autobiograficznej nie poprzestaje na chronologicznej prezentacji minionych zdarzeń i doświadczeń – próbuje także ogarnąć je rozumowo, skomentować. Również i ta, podrzędna względem chronologicznej, próba uporządkowania wspomnień nie jest wolna od niepewności, wahań, wątpliwości nadawcy. Jego dążenie do usensownienia własnej egzystencji, stworzenia kompletnej i spójnej wizji indywidualnego losu napotyka wiele trudności. Świadczą o tym zastosowane układniki aktu mowy hipotezy, określone operatory illokucyjne, wskazujące na nowe możliwości w zakresie interpretacji, uzupełnień, uwag wnoszonych przez nadawcę i odbiorcę wypowiedzi autobiograficznej. To dzięki nim tekst pozornie monologiczny, jednogłosowy uzyskuje wymiar interakcyjny, dialogowy, inaczej mówiąc – dzięki nim osiąga komunikacyjną nośność.

Bibliografia

A. Autobiografie

- Buczma J. SJ. 1993, *Przez Sybir do Polski albo historia jednego powołania*. Wrocław.
- Chmielewski H.J. (Papcio Chmiel). 1999, *Urodziłem się w Barbakanie. Autobiografia na tle historii warszawskiego Barbakanu*. Warszawa.
- Gurycka A., 1998, *Korzenie. Kontrowersje. Być sobą. Autobiografia naukowa*. [w:] *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. 3, red. T. Rzepa. Szczecin.
- Kucówna Z., 1991, *Zatrzymać czas*. Białystok.
- Leszczyński S., 1994, *Moje drogi z Polski i do Polski (1939–1947) (1966–1978)*, Szczecin.
- Nusbaum-Hilarowicz J., 1992, *Pamiętniki przyrodnika. Autobiografia*. Kraków.
- Pisać o sobie – dla siebie. Wielogłos pamiętnikarski. Antologia fragmentów wypowiedzi osobistych nadesłanych w odpowiedzi na apel ogłoszony w prasie krajowej na przełomie 1992 i 1993 roku*. 1994, red. R. Lubas-Bartoszyńska, Sosnowiec.
- Szczupakowska D.M., 1994, *Odpis pamiętnika*, Szczecin.
- Wajda A., 2000, *Kino i reszta świata*. Kraków.
- Zaraska W., 1992, *Jestem pierwszy. Autobiografia twórcy Exbudu*. Warszawa.

B. Opracowania

- Boniecka B., 1999, *Lingwistyka tekstu – teoria i praktyka*. Lublin.
- Bruss E., 1974, *L'autobiographie comme acte littéraire*. „Poétique”, nr 17.
- Bułygina T.V., Šmelev A.D., 1997, *Jazykowaja konceptualizacija mira (na materiale ruskoj grammatiki)*. Moskwa.
- Diskursivnye slova russkogo jazyka: opyt kontekstno-semantičeskogo opisanija*. red. K. Kiseleva, D. Pajar. Moskwa 1998.
- Ducrot O., 1989, *Zarys polifonicznej teorii wypowiedania*. „Pamiętnik Literacki”, R. LXXX, z. 3.
- Lubas-Bartoszyńska R., 1983, *Style wypowiedzi pamiętnikarskiej*. Kraków.
- Lubas-Bartoszyńska R., 1993, *Między autobiografią a literaturą*. Warszawa.
- Lubas-Bartoszyńska R., 2001, *Wstęp*. [w:] P. Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu: o autobiografii*. tłum. W. Grajewski. Kraków.
- Lubas-Bartoszyńska R., 2003, *Pisanie autobiograficzne w kontekstach europejskich*. Katowice.
- Starobinski J., 1979, *Styl autobiografii*. „Pamiętnik Literacki”, R. LXX, z. 1.
- Tutak K., 2003, *Leksykalne nieczasownikowe wykładniki modalności epistemicznej w autobiografiach*. Kraków.

Lexical Non-Verbal Indices of a Hypothesis in Ordinary Autobiographies

Abstract

The subject of the author's research is a speech micro-act – a hypothesis – that builds a speech macro-act – which is an autobiography.

A condition of efficiency of such a speech act like a hypothesis is the speaker's lack of knowledge referring to a fact, a situation that is being described. The lack of knowledge is for

example signaled by the following particles: *może/ may*, *być może/ maybe*, *chyba/ like enough*, *pewnie/ surely*, *zapewne/ very like*, *prawdopodobnie/ probably*, which the author considers in this paper.

The appropriation of a hypothesis as a speech act appears, which is emphasized by Russian linguists, from an intention to give the addressee a possibility to consider, a possibility that refers to a given hypothesis. Perlocutionary effects of such a speech act may be different. If the addressee shared the sender's lack of knowledge referring to a fact, then he/she would simply take the given possibility into account in a way. But if he/she knew what a fact really is, then according to the co-operative principle he/she should communicate that to the speaker and not to keep him/her guessing. In a situation when the truthfulness of a suggestion depends on the addressee, a hypothesis as a speech act is used as for instance a request or a piece of advice.

Research material presented in the paper was excerpted from autobiographies written in the 20th century by Poles who were not professionally engaged in literary creation, therefore up to the present the texts were discussed from either a psychological or a sociological point of view. They can be called naïve, spontaneous, authentic or ordinary autobiographies.

An analysis of chosen autobiographic compositions leads to the conclusion that the sender tends to put past events into such words that enable on one hand to follow the chronological progress of them and on the other hand to state a (quasi)logical arrangement.

An autobiographer arranges the reality he/she tells about according to the temporal-spatial rule and thus he/she presents events as situated in a particular time and in a particular space. he/she gives names of people engaged in the events. Used indices of a hypothesis show the sender's particular problems. The indices may appear together with information referring to:

- time, especially turning points, time limits of the events that are mentioned;
- place, space where the events happen;
- people participating in the events.

The author of an autobiographical composition is not limited to report past events according to a chronological order of them but he/she tries to arrange them logically.

An important rule of developing an autobiographical text is a causal-consecutive relation referred to a logical relation of resulting. An author of an autobiographical composition arranges the reality he/she tells about according to the causal-consecutive rule presenting events as a sequence of causes and results. However the speaker may have difficulties in communicating causes or results (or the purpose) of some activities and in this connexion he/she shapes a hypothesis.

A contrast corresponding to logical relation of contradiction may be recognized as another important rule of developing an autobiographical text. An analyzed general scheme of contradiction (of the type *p mais q*) may be identified in different varieties of autobiographical compositions. For instance, realizations of such a scheme where the first element expresses a hypothesis may be found in the compositions.

Rules of developing, narration of autobiographical texts presented in the paper testify intellectual control, "acquaintance" with phenomena, events or activities connected with an autobiographer's record.